

УДК 94(477)“1941/1944”

Ірина Стадник, Оксана Яшан

ВИКОРИСТАННЯ СПОГАДІВ СВІДКІВ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ 1941–1944 РР. В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ “ІСТОРІЯ УКРАЇНИ”

У статті відображено використання матеріалів усної історії, зокрема спогадів свідків нацистського окупаційного режиму 1941–1944 рр. в процесі викладання дисципліни “Історія України” в технологічному навчальному закладі, наведено приклади таких свідчень, зібрані студентами. Доведено, що залучення студентів до збирання матеріалів усної історії дозволяє вирішити цілий комплекс завдань навчального та виховного характеру.

Ключові слова: усна історія, окупаційний режим, Друга світова війна, історія України, навчально-виховний процес.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сьогодення позначено кардинальними змінами в усіх сферах життя суспільства і, передусім, в духовній. Руйнування колишньої системи цінностей створює духовний вакуум, дається взнаки також і відсутність вивірених духовних орієнтирів, втрачають актуальність традиційні цінності народного життя, вітчизняної історії та культури, знецінюються ідеї патріотизму, самовідданого служіння Батьківщині.

У молодіжному середовищі часто помітна невпевненість у завтрашньому дні, втрата інтересу до навчання, праці, агресивність, антипатріотичні настрої. Тому серед актуальних проблем, що стоять перед вузівською освітою, можна виділити проблему підготовки молодих фахівців, здатних брати активну участь в житті суспільства, шукати рішення проблем, що стоять перед суспільством, і саме дисципліна “Історія України” чи не найбільше покликана вирішувати ці завдання.

Наукова новизна полягає в тому, що на основі зібраних та опрацьованих студентами свідчень очевидців окупаційного режиму 1941–1944 рр. проаналізовано механізм формування ціннісних установок.

Доведено, що залучення студентів до збирання матеріалів усної історії дозволяє вирішити цілий комплекс завдань навчального та виховного характеру.

Об'єктом дослідження є використання засобів усної історії, зокрема свідчень очевидців окупаційного режиму 1941–1944 рр. в навчальному процесі при викладанні дисципліни “Історія України”.

Предмет дослідження є формування засобами усної історії ціннісних установок на прикладі вивчення подій Другої світової війни.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати механізм формування ціннісних установок, зокрема образу ворога, використовуючи засоби усної історії (на прикладі свідчень людей, що пережили нацистський окупаційний режим 1941–1944 рр., зібраних студентами) в умовах наявності невеликої кількості годин, відведених на вивчення в технологічному вищому навчальному закладі дисципліни “Історія України”.

Завдання дослідження – проаналізувати процес формування ціннісних орієнтирів у студентів, на прикладі образу ворога, засобами усної історії; висвітлити досвід викладачів Черкаського державного технологічного університету (ЧДТУ) з удосконалення у студентів навичок самостійно знаходити матеріал, і на його основі робити аргументовані висновки.

Основу джерельної бази статті складають спогади очевидців, які пережили нацистську окупацію України 1941–1944 рр., зібрані студентами ЧДТУ. Деякі з цих свідчень публікуються вперше.

Певні аспекти досліджуваної проблеми представлено в публікаціях та розробках як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, зокрема Г. Грінченко, О. Яшан, П. Томпсона, Т. Нагайко, Т. Пастушенко та інших [1].

Однак, особливості використання засобів усної історії у навчальному процесі, на нашу думку, розкрито недостатньо, що і зумовило необхідність цієї публікації.

Історія, як подана інша наука, покликана сприяти формуванню всебічно розвиненої особистості, що володіє незалежністю суджень і поглядів, активної життєвої позицією. Естафета передачі історичних уявлень і знань наступним поколінням певним чином визначає майбутнє нації. Сучасне суспільство потребує того, щоб кожен його учасник відчував нерозривний зв'язок з історією і включав себе в історичний, аксіологічний та географічний простір як своєї країни, так і світу в цілому.

Усвідомлюючи функції історичного знання, майбутній фахівець зможе сприйняти історію як інструмент власного контролю над сьогодишньою ситуацією. Бути вільним – не значить володіти повною свободою дій, а розуміти, наскільки твої дії і думки зумовлюються спадщиною минулого. У сучасному освітньому процесі роль викладача істотно змінюється, оскільки викладач в сучасних умовах перестає бути єдиним джерелом знань, і стає керівником і помічником у навчанні. Студентам надається можливість самостійно обирати потрібну їм інформацію, що постійно змінюється, і тому викладачеві необхідно виробити значну кількість індивідуальних стратегій навчання, які дозволили б кожному з них стати активним учасником навчального процесу, критично підходити до наданих знань.

Навчальний план підготовки бакалаврів спеціальностей, які ліцензовані у Черкаському державному технологічному університеті, в якості обов'язкового компоненту гуманітарного блоку підготовки передбачає викладання курсу "Історії України", в загальному обсязі 108 годин, з яких 36 годин відводиться на лекційний курс і 18 годин (в середньому по університету) на семінарські заняття. Така невелика кількість годин, відведена на опанування усього періоду української історії, зумовлює лаконічність подання матеріалу викладачем і виокремлення з-поміж усіх тем української історії найбільш значущих. До таких, на наш погляд, ключових тем, відноситься період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.), на яку в нашій робочій програмі відведено 2 лекційні години і 2 години семінару. Вагомість і наукова значущість теми та невинувато мала кількість годин зумовили пошук різних методик роботи, які б дозволили не втратити того виховного та пізнавального ефекту, який мають тогочасні події та процеси. Невеликий об'єм лекційного часу дозволяє фактично лише розставити акценти, виокремити найбільш вагомий події та процеси і показати зміни в оціночних підходах до розв'язання проблем Великої Вітчизняної війни. Отже вагомим і необхідним доповненням в цих умовах є самостійна робота студентів, по поглибленню знань з цієї теми.

Одним із видів індивідуальної роботи, який пропонується до виконання студентам викладачами кафедри історії України ЧДТУ є, зокрема, збір свідчень тих осіб, які пройшли Велику Вітчизняну війну зі зброєю в руках, або перебували на окупованій території і на собі відчули усі "принади" нового, встановленого нацистами порядку. Такі матеріали фіксуються студентами або у вигляді відео-інтерв'ю, або оформлюються письмово і потім озвучуються на семінарському занятті. Це, на нашу думку, дозволяє перенести сприйняття подій тих років зі сфери суто інтелектуальної до емоційної, що дозволяє краще досягти поставленої педагогом мети.

Опрацювання спогадів дозволяє студентам виробити навички роботи з першоджерелами (на відміну від опосередкованої роботи з джерелами за допомогою хрестоматій, штучно складених збірок документів тощо), що є цінним методичним інструментом для розвитку аналітичного наукового мислення. З іншого боку, робота з усними спогадами, вимагає критичного підходу, вміння узагальнити накопичений матеріал і застосувати на практиці теоретичні знання, сприяє виробленню навичок наукового синтезу. Подібна робота, безсумнівно, корисна і з точки зору розширення загального світогляду студентів, так як припускає безпосередній контекст зі світом іншого покоління.

Так, наприклад, на основі зібраних свідчень очевидців нацистської окупації 1941–1944 рр., студентами зроблено висновок про те, що під впливом окупаційної дійсності в свідомості українців, що проживали на окупованій території, сформувався власний образ ворога. Перша зустріч з ворогами стала для населення справжньою травматичною ситуацією, яка викликала порушення звичайного укладу думок та дій, трагічно змінила життєвий світ людей, їх модель поведінки та мислення, нерідко вже перша зустріч з окупантами перевертала в свідомості всі уявлення про людяність. Так, С. Квацук з м. Монастирище Черкаської області, якому на той час було 9 років, розповідав: "Вперше німців я побачив здалеку, коли вони підійшли до нашого міста. Вони жорстоко розгромили декілька будинків і вбили двох старих людей. Німці були жорстокі, їх не хвилювало, хто в них на дорозі – знищували всіх. Особисто в мене потрясіння було, адже, я будучи дитиною, вперше побачив вбивство двох знайомих мені людей. Після цього випадку німці були втіленням якоїсь не людяності" [2]. М. Сороці з с. Чижівка Звенигородського району Черкаської області було 11 років, коли вона вперше побачила окупантів: "Вперше побачила німців в 1941 р.... Перше враження – це невідомість, цікавість і страх, що ж з нами буде" [3].

Людська пам'ять зафіксувала окупантів не крізь призму масової пропаганди, яка формувала образ "вбивці", а через власний досвід. У світі цього досвіду окупант має різні найменування, різні характери, різні моделі поведінки. Зазвичай, окупанта називають "німцем", але виокремлюють "есесівців" і "фашистів": "Німці теж були різні. Одні нічого поганого не робили, то і ставились до них, можна сказати, байдуже, а есесівців боялись і старались не попадати на очі" [3].

Коли йдеться про нелюдські вчинки, які несли горе та страждання, то окупантів називали "фашистами". В. Крамарчук пригадував про те, як "одна з селянських собак вкрала у німецьких солдат невеличкий шматочок шоколаду, а фашисти подумали на нього і дуже розлютились. Не

виясняючи правди, вони схопили мотузку, накинули її на шию хлопчика і почали тягти його до шовковиці, щоб повісити. Сестра хлопчика, побачивши це, швидко одяглась та побігла до найстаршого за званням німця, що на той час був у селі. Як не дивно, проте офіцер виконав прохання дівчини та відпустив хлопця. Пролунав наказ припинити повішання. Хоча німці були тиранами та причинили безліч лиха, страждань та горя для всіх нас, та я все своє життя вдячний тому офіцеру, що зжалився над дитиною" [4].

Поряд із есесівцями "дуже лютими були також мадяри" [5]. Тобто, населення розподіляло німців на "хороших" і "поганих". "Юрківський комендант Енке був хорошою людиною. Люди його поважали" [6]. Ю. Полійчук пригадує про "хороших німців": "Після першого року війни, у нас жили хлопці. Вони любили пекти, з нами ділились. Показували свої карточки, з жінкою (фрау), дітьми. Будинки такі гарні у них. Один нас сфотографував, щоб показати, як ми бідно живем" [7].

Студентами були зібрані та зачитані і такі свідчення: "Тільки-но зачувши мотор мотоциклів, бігли якнайдужче у жито, ховаючись від нелюдів. ...Жали ми серпами пшеницю, а тут летить німецький літак і як випустить по нас вогонь, ми всі перелякались, припали до рідної землі і не ворушимось, а він безперестанку строчить. У нашої родички...сина вбили з літака на порозі" [8]. "Звірства, які чинили на Вдовиченому Хуторі фріци, не можна передати на папері" [9].

Крім нацистів, жорстокими і підступними ворогами, як зазначають свідки тих подій, були – поліцаї-зрадники. У деяких селах німецьких гарнізонів не було, тому саме вони наглядали за населенням, встановлюючи свої порядки, безчинствували. Тому для більшості свідків тих подій саме поліцаї були втіленням справжнього ворога. "Німецькі наглядачі" були скрізь, вони стежили за населенням, доповідаючи про кожен крок, були дуже жорстокі [2]. Є. Вдовиченко пригадує, що у них в селі було чимало односельців, які прислужували німцям. Так, її сусід був німецьким поліцаєм. "Він розстріляв маленького хлопчика за те, що той не захотів сказати, де його мама, та він і не знав. Але в той же вечір сусіда поплатився за це. Мати хлопчика вбила його, а сама була розстріляна за це" [10].

Досить часто поліцаї використовували свої знання про місцеве населення для власної вигоди. "Пригадую, поруч жив сусіда, добрий та чуйний чоловік, учитель трудового навчання. Поліцаї постукали у 2 години ночі, визвали із собою. ...Провели його бідного через кілька дворів і розстріляли. ... Жінку і дитину не трогали. А чого запам'яталися? Така красива пара була. Розповідають односельці, що одному поліцаю подобалась дружина вчителя, вона, дійсно, була красуня.... От у поліцаія була злоба на чоловіка, його був час. От так люди гинули від своїх. Жахливі були часи" [11].

Як свідчать зібрані матеріали документи, були й випадки, коли, ризикуючи власним життям і життям своїх родин, поліцаї попереджали про облави, допомагали уникнути Німеччини, врятуватись від смерті [2].

У людській пам'яті свідків тих жахливих подій закарбувався ще один ворог, який вторгається в людське життя без запрошення, безжальний, аморальний, якому не властиво нічого людського, – війна. Основним лейтмотивом усіх розповідей про війну була заборона і жорстоке покарання за порушення встановлених правил, які передбачали контроль над усіма сферами людського життя та діяльності, страх, голод "Україна хліборобна, // Німцю хліба дала – // А сама голодна" [12].

Таким чином, загальний психологічний стан більшої частини населення був пригніченим, так як життю людей постійно загрожувала небезпека: людину могли побити, посадити у в'язницю, відправити на примусові роботи, навіть безпричинно убити; затишно не можна було почуватися навіть у рідній хаті. Відчуття страху підсилювали засоби масової інформації. "В той час ми відчували і страх, і безпорадність, і невпевненість не лише в наступному дні, а й не знали, що з нами може трапитись і наступної хвилини: чи залишимося взагалі живими, чи потрапимо в полон. Війна породила в нас недовіру навіть до тих, із ким ми були знайомі довгий час" [2]. Такий стан підсилювався також невпевненістю за безпеку життя близьких, які воювали на фронті, частими звістками про їх загибель.

"Те, що пережили ми, підлітки, на долю яких випала війна, зовсім по-іншому дивилися на життя. Не так багато залишилось односельців, які бачили на власні очі смерть і дивились їй в обличчя. Але доля, мабуть, над нами змилостивилась і залишила в живих, щоб ми передали це прийдешнім поколінням" [9]. Людська пам'ять про війну й окупацію є живою і болісною темою, але саме розповіді людей, що пережили ці події, є неоціненним джерелом, яке повинно стати у нагоді в процесі відтворення людської історії Другої світової війни.

Отже, залучення студентів до збору спогадів свідків пов'язаних із подіями Другої світової війни, а потім використання їх на лекційних і семінарських заняттях з курсу "Історія України" дозволяє вирішити цілий комплекс завдань, що наразі стоять перед викладачем: в умовах невеликої кількості годин, виділених на вивчення дисципліни "Історія України" сформувати у студентів ціннісні орієнтири; навчити студента в умовах існування полярних тлумачень, а проблеми Другої світової

війни підходять для цього якнайкраще, робити висновки і узагальнення, керуючись не вимогами політичної кон'юнктури, а принципом об'єктивізму; стимулювати у студентів процес логічного мислення, розвивати вміння проводити історичні аналогії, користуючись базою історичної інформації; показати студентам причинно-наслідковий характер подій Другої світової війни, а також місце і особливості подій в Україні на тлі загальносвітових; сформувати, на основі краєзнавчого матеріалу, у студентів бачення і регіональних особливостей перебігу подій війни і внеску кожного регіону у перемогу; сприяти формуванню почуття патріотизму, що в сучасних умовах економічної кризи та відсутності національної ідеї, видається особливо актуальним; привчити студента самостійно знаходити матеріал, і на його основі робити аргументовані висновки; показати роль особи і історії і місце героїчного вчинку в житті людини; підтримувати зв'язок між поколіннями та виховувати почуття поваги до захисників вітчизни, до власної історії.

Список використаних джерел

1. Грінченко Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: Для студентів і аспірантів / Г. Грінченко – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 28 с.; Нагайко Т. Ю. Методичні рекомендації з організації та проведення наукових досліджень з питань вивчення історичного минулого сільських населених пунктів засобами усної історії (для студентів історичних факультетів) / Т.Ю.Нагайко, А.О. Іваненко – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 40 с.; Пастушенко Т. Будні нацистської окупації України у спогадах колишніх оstarбайтерів / Т. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України Випуск 11. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – № 11. – С. 166–175; Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон / [Пер. с англ.]. – М.: Весь Мир, 2003. – 368 с.; Яшан О.О. Повсякденне життя селян під час окупації 1941–1944 рр. (на матеріалах Центрального регіону України) / О. О. Яшан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, Вип. 2, 2009. – С. 173–176. 2. Спогади Квашука С.С. (1932 р.н., м. Монастирище Черкаської області) – Рукопис, 2007 р. 3. Спогади Сороки М.В. (1930 р.н., с. Чижівка Звенигородського району Черкаської області) – Рукопис, 2008 р. 4. Спогади Крамарчук В.М. (1930 р.н., с. Нова Осота Олександрійського району Кіровоградської області) – Рукопис, 2007 р. 5. Спогади Косової Є.П. (1925 р.н., с. Ново-Животов, Вінницької області) – Рукопис, 2008 р. 6. Спогади Сороки А.О. (1929 р.н., с. Стецівка Звенигородського району Черкаської області) – Рукопис, 2008 р. 7. Спогади Полійчук Ю.Є. (1926 р.н., с. Нова Севастіянівка Христинівського району Черкаської області) – Рукопис, 2008 р. 8. Спогади Трегуб Т.Д. (1922 р.н., с. Стара Осота Олександрійського району Кіровоградської області) – Рукопис, 2007 р. 9. Спогади Безсінного М.І. (1928 року народження, уродженець с.Вдовичий Хутір, Черкаської обл. (жителя смт.Олександрівка Кіровоградської обл.) – Рукопис, 2004 р. 10. Спогади Вдовиченко Є.О. (1908 р.н., с. Бужанки Лісянського району Черкаської області) – Рукопис, 2007 р. 11. Спогади Кузик Т.Х. (Балабушка) (1924 р.н, с.Головківка, Чигиринського району, Черкаської області) – Рукопис, 2007 р. 12. Спогади Косової Є.П. (1925 р.н., с. Ново-Животов, Вінницької області) – Рукопис, 2008 р.

Ирина Стадник, Оксана Яшан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОСПОМИНАНИЙ СВИДЕТЕЛЕЙ НАЦИСТСКОГО ОККУПАЦИОННОГО РЕЖИМА 1941–1944 ГГ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ “ИСТОРИЯ УКРАИНЫ”

В статье отражено использование материалов устной истории, в частности воспоминаний свидетелей нацистского оккупационного режима 1941–1944 гг в процессе преподавания дисциплины “История Украины” в технологическом учебном заведении, приведены примеры таких свидетельств, которые были собраны студентами и затем использованы в учебном процессе. Доказано, что привлечение студентов к сбору материалов устной истории позволяет решить целый комплекс задач учебного и воспитательного характера.

Ключевые слова: устная история, оккупационный режим, Вторая мировая война, история Украины, учебно-воспитательный процесс.

Irina Stadnyk, Oksana Yaschan

USE THE MEMORIES OF WITNESSES OF THE NAZI OCCUPATION REGIME OF 1941– 1944 IN THE PROCESS OF TEACHING “HISTORY OF UKRAINE”

The article describes the use of oral history materials, including memories of witnesses of the Nazi occupation regime of 1941–1944 in the process of teaching “History of Ukraine “ in a technologic school, are examples of such evidence collected by the students and then used in the classroom. It is proved that involve students in the collection of oral history materials can solve a complex task training and educational nature.

Key words: oral history, the occupation regime, The second world war, history of Ukraine, the educational process.